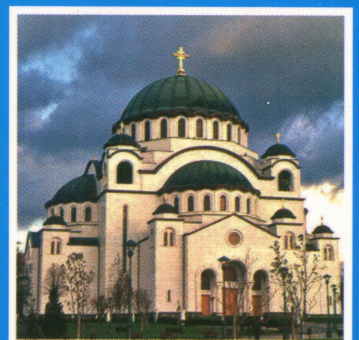
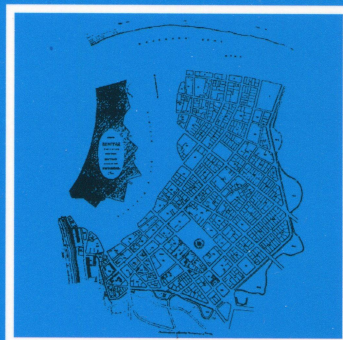
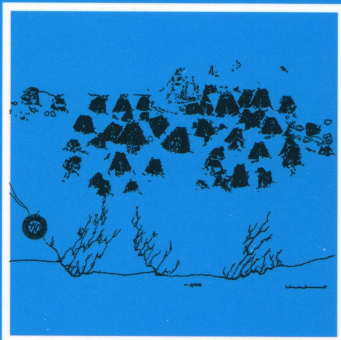

ИЗГРАДЊА IZGRADNJA CONSTRUCTION

2015

OSNOVANO
1947
FOUNDED

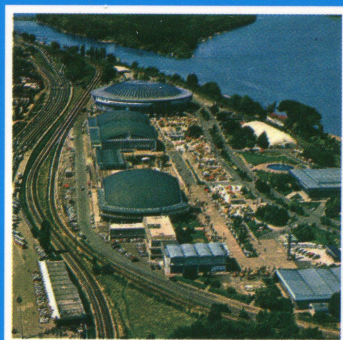

БРОЈ-NUMBER

7-8

ЈУЛ-АВГУСТ
JULY-AUGUST

ГОД. 69. YEAR

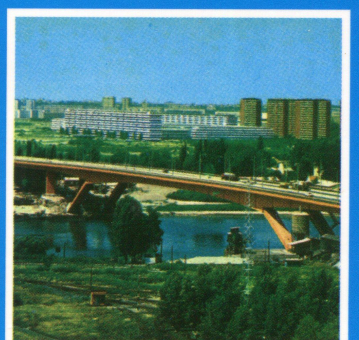
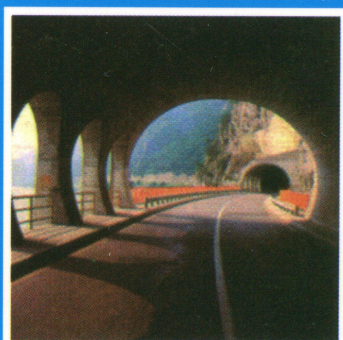
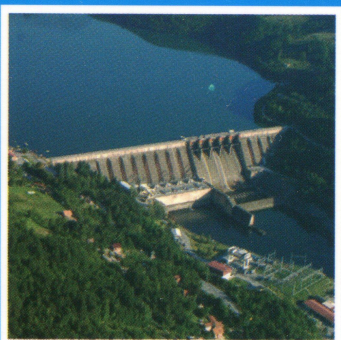

UDK 624+71+72(05)

ISSN 0350-5421

9 770350 542000

Broj 7–8 Jul–avgust, 2015.

SADRŽAJ

Kako smo potkradani nekad i sad – tema: O parkiranju (u Beogradu), Branko Bojović, dipl.inž.arh.	257
Docent dr Nataša PRAŠČEVIĆ, dipl.građ.inž., Marko SAKOVIĆ, master inž.građ.: Baza podataka za upravljanje radom fabrike betona Originalni naučni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 263-277	263
Doc. dr Dejan MARINKOVIĆ, dipl.građ.inž., doc.dr Zoran STOJADINOVIĆ, dipl.građ.inž.: Planiranje i kontrola produktivnosti na građevinskim projektima Originalni naučni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 278-286	278
Prof.dr Petar NAMIČEV, dipl.inž.arh.: Arhitektonska valorizacija seoske kuće u Makedoniji Originalni naučni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 287-293	287
Doc.dr Ljiljana ALEKSIĆ, dipl.inž.arh.: Projekat edukativno etno centra Iliina prema „Agendi 21“ Pregledni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 294-30	294
Vidosav STEVANOVIĆ, dipl.građ.inž.: Program razvoja železničke infrastrukture Stručni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 304-311	304
Dr Vesna PETROVIĆ, dipl. fiz., prof.dr Borislav SIMENDIĆ, dipl. inž. tehnolog., Vesna MARINKOVIĆ, dipl. inž. tehnolog.: Rizici pri mehaničkom i termičkom tretmanu azbestnih salonit ploča Stručni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 312-315	312
Dr Duško KUZOVIĆ, dipl.inž.arh.: Urbanistički razvoj Titovog Uzića u periodu od 1945. do 1956. godine - Od interventne ka plan-skoj obnovi Stručni rad Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) str. 316-323	316
POGLEDI I MIŠLJENJA • Neka razmišljanja u vezi sa gradogradnjom „na vodi“, Antonije ANTIĆ, dipl.inž.arh.	324
TRIBINE • Tribina „Srpski neimar“ Udruženja „Izgradnja“	326
VESTI I SAOPŠTENJA • Obeležavanje 50 godina od početka radova na Hidroelektrani „Đerdap I“, Mr Branislav VOJINOVIĆ, dipl.građ.inž.	331
• Deveto međunarodno naučno-stručno savetovanje „Ocena stanja, održavanje i sanacija građevinskih objekata i naselja“, Zlatibor 25-29. maja 2015., Prof. dr Živojin PRAŠČEVIĆ, dipl. građ.inž.	333
• Šesto međunarodno naučno-stručno savetovanje „Geotehnički aspekti građevinarstva“ – prvo obaveštenje i poziv za prijavu i dostavljanje radova, SGIS	335
KNJIGE, ČASOPISI, MONOGRAFIJE . . . • Monografija o „Kući sa dušom“ – prikazao Mr Goran M. Babić, dipl.inž.arh.	337

Number 7–8 July–August, 2015

CONTENTS

How We Were Pilfered Once and How We Are Being Pilfered Now – Theme: About Car Parking (in Belgrade), Branko Bojović, Arch.	257
Nataša PRAŠČEVIĆ, Civ.Eng., Ph.D., Marko SAKOVIĆ, Master Civ. Eng.: Database for Management of Concrete Batch Plant Work Originally scientific paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 263-277	263
Dejan MARINKOVIĆ, Civ.Eng., Ph.D., Zoran STOJADINOVIĆ, Civ. Eng., Ph.D.: Productivity Planning and Control on Construction Projects Originally scientific paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 278-286	278
Prof. Petar NAMIČEV, Arch., Ph.D.: Architectural Valorization of Rural House in Macedonia Originally scientific paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 287-293	287
Ljiljana ALEKSIĆ, Arch., Ph.D.: Design of Educational Ethno Center Iliina in Line With the „Agenda 21“ Review paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 294-303	294
Vidosav STEVANOVIĆ, Civ Eng.: Railway Infrastructure Development Program Professional paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 304-311	304
Vesna PETROVIĆ, Physicist Ph.D., prof. Borislav SIMENDIĆ, G.Eng. Technology, Ph.D., Vesna MARINKOVIĆ, G.Eng. Technology: Risks During Mechanical and Thermal Treatment Salonit Asbestos Board Professional paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 312-315	312
Duško KUZOVIĆ, Arch., Ph.D.: Urban Development Titovo Uziće in the Period from 1945 to 1956 . From emergency to Reconstruction Planning Professional paper Biblid: 0350-5421, 7-8 (2015) pp 316-323	316

ARHITEKTONSKA VALORIZACIJA SEOSKE KUĆE U MAKEDONIJI¹⁾

ARCHITECTURAL VALORIZATION OF RURAL HOUSE IN MACEDONIA

UDK: 728.61:39(497.17)
Originalni naučni rad

Prof. dr Petar NAMIČEV, dipl. inž. arh.

REZIME

Kulturna i antropološka obrada prostora je jasno izražena kroz sve životne procese, od rođenja, proslave, venčanja, svakodnevnog života, verskih praznika i smrti. Očuvanjem određene radnje u vezi sa svim elementima u prostoru, čovek je iskazao poštovanje prema stanu, prostoru i izgradnji. Cilj ovog rada je da pokaže evolutivni razvoj stanova u određenim istorijskim, kulturnim, ekonomskim i socijalnim uslovima i procesima, da se utvrdi tipologija sagrađenih kuća, ali da se uzme u obzir kulturni i antropološki aspekt životnog prostora, koji je formiran na osnovu običaja i verovanja povezanih sa kućom. U tom smislu kao osnova za definisanje prebivališta i njenog prostora poslužili su obredna dejstva koja su se odvijala tokom procesa izgradnje stana, rad građevinskih esnafa, primenjenih materijala i građevinske tehnologije, koji određuju kulturno antropološki aspekt, životnog prostora čoveka u određenim granicama. Ovi su elementi sagledani i prezentovani u kontekstu korišćenih metoda za određivanje tipologije i kulturno antropološkog tretmana stanbenog prostora.

Glavna hipoteza: Seoska kuća sadrži arhitektonsko graditeljske autohtone vrednosti, kao značajni deo narodnog stvaralaštva na Balkanu, sa svojim programom i razvojnim putem

Ključne reči: kuća, čardak, trem, ognjište, odaja, graditeljstvo, prostor, kamen, ambar, kled

SUMMARY

The cultural and anthropological treatment of the space was clearly expressed through all of the life processes, the birth, the family celebrations, the weddings, the every day life, the religious holidays and death. Preserving certain rite actions connected with all the elements in the space, the man expressed his respect to the dwelling, the space and the construction. The aim of this work is to show the evolutionary development of the dwellings in the certain historic, cultural, economic and social conditions and processes, to determine the typology of the mostly built houses, but also to take into consideration the cultural and anthropological aspect of the living space which was formed due to the customs and the believes connected to the house. In that sense for the basis for defining of the dwelling and its space we used the rite actions which were being done during the construction process of the dwelling, the work of the construction guilds, the used materials and the construction technology which determine the man's life space in certain boundaries. These elements are seen and presented in a context of the used methods for determination of the typology and the cultural and anthropological treatment of the dwelling space.

Main hypothesis: Village house contains architectural building indigenous values, as important part of folk creativity in the Balkans, with its programs and development through.

Key words: house, porch, fire place, room, habitation building, space, rock, barn, store.

UVOD

Seoska kuća na teritoriji Makedonije kao kreativna organizacija funkcionalnih, konstruktivnih i drugih kreativnih postupaka, prilagođena prema prirodnim i geografskim uslovima na terenu, možemo pratiti kroz brojne varijante i rešenja specifične za kulturu makedonskog naroda. Seoska kuća je uspeła da sačuva svoju arhitektonsku formu i kulturno antropološku individualnost prostora u njoj, do danas. Primarni cilj rada je da postavi razvojnih smernica, tipologiju arhitektonske i građevinske vredno-

sti seoske kuće, njena spoljna i unutrašnja obrada, i etnološku vrednost kroz praćenje i analizu razvoja prostora kuće sa kulturno-antropološkog aspekta. Pored toga pregledati sve aspekte organizacionog razvoja građevinskih grupa– tajfi, tradicionalni način tehnologije izgradnje staništa, kako i običaji koji se obavljaju tokom izgradnje.

* Predloženi naučni rad predstavlja suštinski deo doktorske teze "Tipologija i etnologija seoske kuće u Makedoniji XIX-om i početkom XX veka"

Thesis: Typology and anthropology of the Macedonian village house from XIX th century and the beginning of the XX th century

Narodno graditeljstvo predstavlja značajan deo makedonskog tradicionalnog kulturnog nasleđa, posebno u XIX i početkom XX veka. Zbog pozicije Makedonije u centralnom delu Balkana, koja je bila predmet različitih kulturnih uticaja, dovelo je do pojave velikog broja različitih rešenja tipoloških kuća. Stanovi se mogu smatrati kao posebno polje makedonske etnologije što se tiče njihovih funkcija, struktura i značenja u materijalnom domenu, socijalne i duhovne kulture. Istraživanja su pratila razvoj tradicionalne kuće iz najranijih staništa, njihove transformacije u vezi strukturalnog aspekta i njihov kulturno-antropološki tretman. Mogu se izvući nekoliko zaključaka u vezi geneze, tipologije, etnologije i primenjene terminologije.

U razmatranju geneze vernakularne kuće, treba sagledati evoluciju dve paralelne kulturne i istorijske forme stanova, počev od njihove osnovne forme do razvijene arhitektonske strukture. Ovaj fenomen primećen je na nedavnim terenskim istraživanjima. U istraživanju razloga za postojanje dve paralelne kulturne manifestacije ovog domena, moglo bi se zaključiti da su veoma spore, čak neprimetne promene, svake sfere života makedonskog naroda za vreme turske vladavine, tokom veoma dugog perioda od preko pet vekova. Vrlo konzervativni turski establišment bio je jedan od razloga za očuvanje tradicionalnih oblika makedonske zajednice sela. Ovo zapažanje pokazuje da status makedonskih seljaka nije se bitnije menjao.

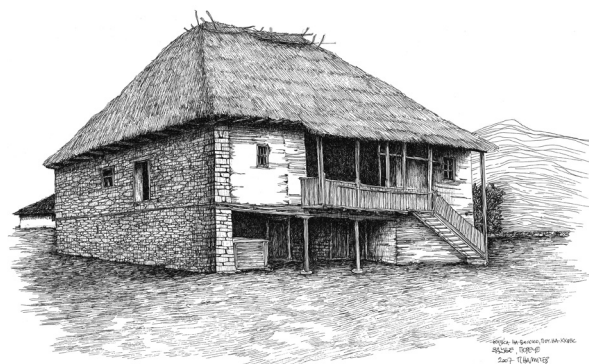
Izuzetno dug nastavak ovih okolnosti u zajednici se ogleda u izgledu narodnih kuća i pomoćnih objekata u toj meri, da su postali živa arheologija geneze narodnog graditeljstva. Ipak ne treba očekivati da bi bilo koja zajednica mogla da izdrži bez bilo kakve promene i period od preko pet vekova.

Analizirajući pažljivo veliki broj arhitektonskih struktura, mogli bismo zaključiti da se promene dešavaju, uprkos vrlo sporog napretka procesa. U tom smislu pojedine istorijske pretpostavke mogu biti predstavljene u vezi sa stanom i genezom narodnog jezika, mada samo u slučajevima kada postoji nesumnjivo dokazi u izvorima ili u posebnim primerima sačuvanih do danas.

Što se tiče pisanih izvora, neki fragmentarni podaci o stanovima su sačuvani u delima putopisaca iz perioda od XVI do XIX veka i početkom XX veka. Kritična istraživanja ovih podataka putopisaca, koji su uglavnom došli iz drugih kulturnih regiona Evrope, o arhitektonskim objektima je bilo prilično teško razumeti. Ovo može biti objašnjenje za njihovo razvrstavanje urbanih i ruralnih kuća u kategoriji siromašnih i ružnih, sa idejom da su Turci pokazali svoje građevinske veštine samo kad su gradili javne strukture džamija, hamama, anova i sl. Ovi argumenti nisu mogli biti u potpunosti prihvaćeni, jer je poznato da je u istom periodu bilo sličnih arhitektonskih struktura u evropskim selima.

Pritom pitanje metodološke nedoslednosti povezana je sa poređenjem kulturnih, društvenih i ambijentalnih aspekata različitih arhitektonskih objekata: bogate sa siromašnima, urbano sa narodnim jezikom, planinske kuće sa onima u ravninama, stanovi na kopnu sa Mediterana,

srednje evropski sa onim na Balkanu, itd. Ovo navodi na zaključak da je u makedonska kulturna područja bila osnovana arhitektonska tradicionalna forma, koja je bila prilagođena prema prirodnom pejzažu, društvu, ekonomskim prilikama, kulturnim i popularnim pogledima, porodice i zajednice, seoske organizacije i drugih faktora. Bitan faktor koji je uticao na genezu makedonske vernakularne kuće je lični doprinos talentovanih anonimnih makedonskih građevinskih majstora, čija dela su postavili temelje za razvoj tradicionalne arhitekture. To je potvrđeno na osnovu nespornih podataka iz arheoloških nalaza, očuvanih opisa, crteza, foto-dokumentacije, i nedavna istraživanja na primerima narodnih kuća i pomoćnih objekata na teritoriji Makedonije. U tom smislu možemo govoriti o genezi ruralnog stana, počevši od primarnog pokušaja za pružanje suvog i zaštićenog prostora u jednoj prostoriji, tzv. kuća sa ognjištem u sredini. U tom stadijumu takođe pripadaju originalni stanovi izgrađeni sa drvenim motkama, kao i strukture koje se sastoje od jedne prostorije za ljudi i domaće životinje, koje je izgradio povezivanjem obične snižene elemente u površini stana. Svako drugo rešenje se može smatrati kao naredna faza u razvoju narodne kuće. U tom smislu mogli bismo ukazati na dodavanje prostorija u zadnjem delu kuće (*klet*, *pondila*), kao i proširenje stanova horizontalno i vertikalno.

Slika 1. Kuća u dva nivoa, s.Zdunje, Makedonski brod

Slika 2. Kuća-čardaklija, Skopska Crna Gora

RAZVOJ I TIPOLOGIJA KUĆA

Početak XX veka slamene kolibe bile su pastirski privremni stan. Ovi stanovi su na prvom nivou bili od kamena ili na drugom nivou – bondruk konstrukcije sa tremom i čardakom (zapadni deo Oblasti Slavište). Prema građevinskom materijalu koji se koristi za zidove kuća se zvala *pletunica*, slična kao tip kuće u jednom nivou – *pozemka*, *nadzemnica* (Debarska Župa), *koliba na zemlji* (Azot), *zemički*, *pozemički* (Struški Drimkol), *stara kuća na jedan sprat* (Maleševo), *pokrivena slamom*, krov sa zakrivljene grede – zvala se *kuća na krivo* i mogla se videti do kraja 19. veka (Radoviško polje, Dojranska oblast). Ova kuća se uglavnom sastojala od jedne prostorije i jedne pregrade od grana koja se pojavila u cilju razdvajanja prostora za stoku. Jednodelna kuća u planinskim područjima se zvala kuća – *nadzemnica* (nadzemna kuća), *kuća sa ognjištem* i *kled* (Debarski Drimkol, Ohridsko polje). Centralni deo prostora zvala se *sretku či*, a prostorija *soa*, *sovlk* ili *soalk*. Soba sa ognjištem poznat kao *kuća*, pojavila se kao osnovna premisa kod svih vrsta kuća. Tako zvana *kuća* je multifunkcionalni prostor, koristi se kao dnevni boravak, za kuvanje, rasvete, spavanje, organizovanje porodičnih svečanosti i obavljanje raznih rituala i aktivnosti.

Domaće životinje koje se uzgajaju u istom prostoru, gde ljudi žive ili prostor je podeljen samo sa provizornom pregradom (u tradicionalnom smislu: *pondila*, *govedarnik*, *volovarnik*). Ovaj koncept pokazuje sistem vrednosti koji je od egzistencijalnog značenja za porodične zajednice. Sledeća faza sastojala se od fizičkog odvajanja prostora za goveda, uključujući kled, podrum, ostavu u okviru stana, koji je iskopan u strmnom trenu i nazvan *kuća na kled* ili *kuća na pondila*. U slučajevima kada je kuća podržana na drvenim stubovima, zvala se *kuća na direci* (region Kičevo). Prostor kuće je proširen dodavanjem prostorija kao što je trem, čardak, odaje za spavanje, odaja za posetioce, itd. Na taj način stan je evoluirao jačanjem svojih simboličkih, prostornih, funkcionalnih i strukturnih karakteristika. Proširenje prostora u horizontalnoj liniji bila je usmerena na svetlije strane, gde su sunce i svetlost bili prisutni tokom dana.

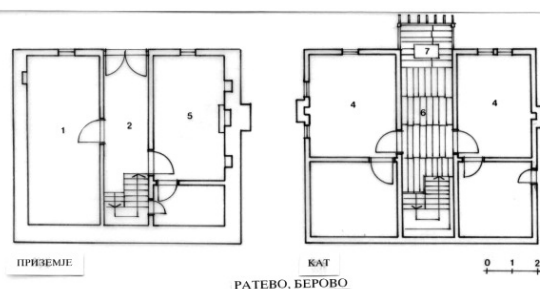

Slika 3. Izgled i osnove plana kuće, Ratevo, Maleševo, Istočna Makedonija

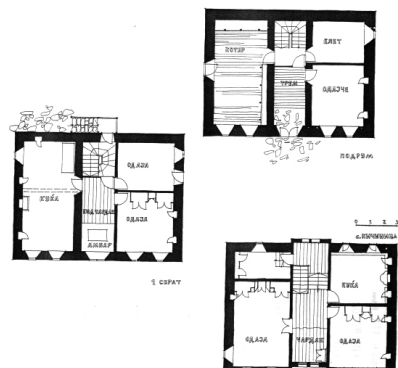
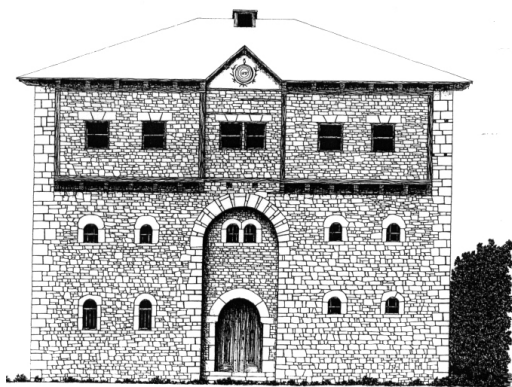
Trem i čardak su područja koja se koriste za prolaz od spoljašnjeg prema unutrašnjem prostoru. Ove prostorije omogućavaju komunikaciju na svakom nivou. U skladu sa klimom i društvenih okolnosti ove prostorije su pretvorene u delimično zatvorenoj sobi – *teliz*, koji formira vizuelnu i prostornu zaštitu sa vertikalno postavljene dasaka – *pardii* (Debarski Drimkol).

Sredinom XIX veka kuća sadrži prizemlje i gornji sprat u nekim etničkim sredinama. U dolinama su građene od čerpiča, i u planinama od kamena. U centralnom delu Balkanskog poluostrva tzv. Gornji Vardar dvospratana kuća – *čardaklija*, prevladava duž gornjeg toka reke Vardar, u Polog, u Poreče, Prespa, Zegligovo i u okolini Skoplja. Ove kuće – *čardaklije* su građene od kamena. U prizemlju su imali prostranu *kuću* sa ognjištem, *pondila* za stoku ili *klet*, a soba je bila na sprat. Upotreba termina *čardak* za trem kao strukturni element je razvijeniji vid vernakularne kuće, koji pruža ubedljive podatke njenog nastanka. *Trem* u kući bio je najčešće otvoren, retko zatvoren. Trem kao prostorna forma može se kontinuirano pratiti od drevnog Megarona, slično sofi u orijentalnim kućama u Maloj Aziji, iako prilagođen lokalnoj klimi, kulturi i konceptu prostora. Nakon pojave trema u jednom od stanova, ovaj element je preuzeo neke od funkcija kuće, pošto je korišćen kao radni prostor ili kao soba za primanje posetilaca.

Kula ili *kula kuća* je posebna vrsta arhitektonskog i građevinskog objekta koji podseća na srednjevekovno utvrđenje, karakteristične strukture na ovom prostoru Balkana. To je zadržano do danas, zbog potrebe zadovoljavanja nekoliko osnovnih funkcija, vezanih za kuću i zaštite u kritičnim delovima etničkih zajednica, gde je bila prisutna opasnost za život i imovinu, kako turska uprava nije bila u mogućnosti da brine o bezbednosti svojih građani na celoj teritoriji države. Iz tih razloga ova arhitektonska i izgrađena struktura razvijena je na dva nivoa socijalnog prostora: kao feudalna kula i kao *kula-kuća*, koja je derivat prvog tipa. Uočeno je da je feudalni toranj bio stan sezonskog tipa i korišćen je za letnji boravak velikih feudalaca ili prebivalište – tip (*selamlak*) za turske vlasnike tokom turskog perioda (popularan izraz: *han-ku-*

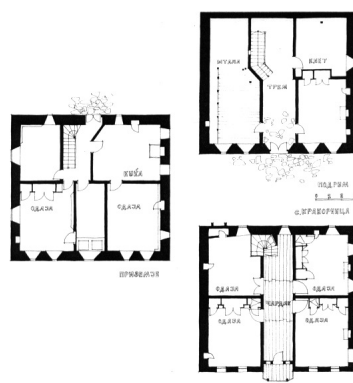
Slika 4. Izgled i osnove plana kuće – kula, Krakornica, zapadna Makedonija

la, kulište, kulinja, kulić itd). Za drugu vrstu, kule–kuće na terenu sprat i mezanin je izgrađen u kamenu, i sprat je podignut u bondruk (Reka Struski Drimkol, Strumičko pole). Najviši sprat ima više soba i malu sobu za goste. U Bitolsko Polje tzv. *vlaške kule* obično su imale tri sprata. Termin *kula* se takođe koristi za vrstu kuće sa čardakom sa prizemljem i tri sprata, izgrađen u bondručnoj konstrukciji. U ovom slučaju, uz upotrebu termina tornja ljudi ističu visoke kuće sa čardakom kao sinonim za bogate i prikaz socijalnog statusa vlasnika.

Kratkim prikazom važnih arhitektonskih i građevinskih objekata, preko geneze seoske kuće tokom perioda turske vladavine, preko njene izgradnje, je uglavnom očuvana kulturna autentičnost u odnosu na grad, gde je turski orijentalni uticaj bio očigledan. Seoska arhitektura je bila deo narodnog stvaralaštva i rezultat duge evolucije i iskustva mnogih generacija. Konstrukcija seoske kuće je delo velikih grupa zanatlija i seljaka koji su sa zajedničkim radom praktikovali određenu konstrukciju i tehniku, odnos prema materijalima i određene vrednosti i estetike izraza. Vrednosti izgradnje sela su prikazani kroz jednostavne forme i konstrukcije, u ekonomskom i funkcionalnom stanju. Kuća kao porodična stambena jedinica bila je najvažnija gradnja u seoskom dvorištu. Takođe se može videti da u seoske kuće u manjem obimu nego u gradu, su naglašene etničke i konfesionalne razlike među grupama i njihovog tradicionalnog načina života. Izgradnja seoskog stana i njegovih elemenata uglavnom prati

lokalne i kulturne tradicije, kada govorimo o izgradnji i građevinskog materijala. Uvođenje elemenata balkanske kuće orijentalnog tipa su najvećim dijelom u unutrašnjosti kuća i manje u obliku unutrašnjeg prostora stana. To je posebno izraženo u izgradnji visokih kula od kamena, čija je izgradnja i materijal – fortifikacioni masivni kamenu zidovi, imaju svoje paralele u izgradnju manastira (Sveta Gora), kao i u drugim vrstama svetovnih i javnih zgrada hristijanskog stanovništva u vremenu pre turske invazije, kao i tokom turskog perioda.

Sa tipološke analize stana dobili smo neke relevantne dokaze u smislu proporcije, vertikalni razvoj (*prizemna kuća, kuća sa prizemljem i sprat*), u vezi organizacije prostorija (*čardak, trem*) u vezi sa otvarenost/zatvorenost kuće prema spoljnim prostorima, u vezi sa organizacijom enterijera, simetrije/asimetrije, dekoraciju i građevinskog sistema. U tom smislu možemo konstatovati da je za prizemlje kuće korišćen zid od kamena. Pritom koristeći oba osnovna građevinska sistema: bondruk sistem sa vertikalnim nosačima zida od drveta i masivnog sistema – noseći zid od kamena. Trem je postavljen na prednjoj strani stana i povezan za unutrašnjim korisnim prostorom i okolnim ambijentom, za ostanak tokom celog dana, tokom rada itd. Prizemna kuća se proširila na celoj teritoriji Makedonije, uglavnom kod stana u planinskim regionima i kotlinama. Što se tiče unutrašnje organizacije seoske kuća klasifikujemo: kuću sa jednom prostorijom, više prostorija kuće bez trema i kuću s tremom. Prema klimatskim

Slika 5. Izgled i osnove plana kuće–kula, Krakornica, zapadna Makedonija

uslovima, geografskom položaju i konfiguraciji terena izgrađene su prizemne kuće u bondruk i kamene kuće. Što se tiče položaja podruma i trema, prizemna kuća je tipološki određena za stanovanje bez podruma i bez trema.

Osnovni modul u razvoju u prizemlju stanova je jedanospratna kuća. Ovaj oblik razvijen u skladu sa potrebama zajednice i deljenje jedne sobe, privremeno odvojene sobe i kasnije fizički odvojene dve sobe za stanovanje i stoku (Gorno Poreče, Mariovo itd). Trem je bio izgrađen kao otvoren ili zatvoren duž cele širine osnove, sa položajem u uglu ili sa centralnim položajem. U nekim regionima sa planinskom klimom trem je zatvoren. Prizemne kuće bez trema su bile retko izgrađene, ali one mogu biti podignuta iznad ukopanog podruma. U prizemlju kuće sa ukopanim podrumom i sa tremom bili su razvijeniji oblici prostornog rešenja. Trem može biti otvoren ili zatvoren prema spoljnim prostorima, sa položajem na uglu, duž celog ili sa srednje pozicije trema u vezi sa osnovom.

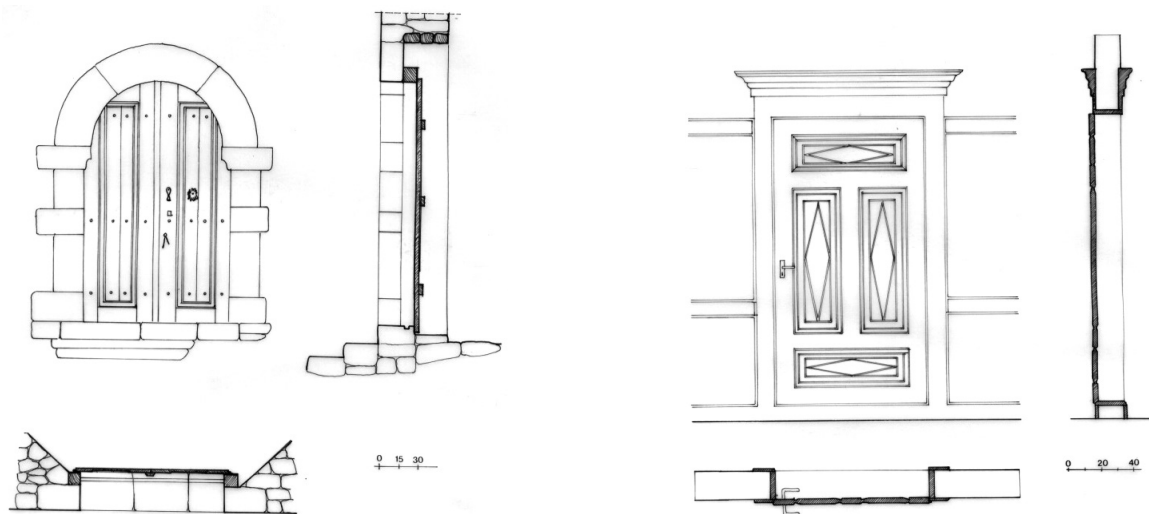
Zatvoreni trem uglavnom se može naći na stanovima u planinskim predelima. Termin *čardak* se takođe koristi za prostor na podnom nivou prizemnih kuća, podignut iznad zemlje. Za izbor izgradnje konstruktivnog sistema prizemne kuće su korišćene dve osnovne vrste: masivni sistem i sistem bondruk sa punjenjem zida kamenom ili kerpićom. Prizemlje se uglavnom sastojalo od prostora: podrum, čardak, klet, mala soba ili kuća, a sprat je imao čardak, soba i kuća. Čardak je mogao biti otvoren, zatvoren, polu otvoren pod uglom ili sa centralnim položajem po celoj dužini, prema kojem je utvrđena tipologija.

Uporedna istraživanja arhitektonskih i građevinskih objekata u periodu XIX – početak XX veka, pokazuju da je kuća sa prizemljem i spratom bila rasprostranjeni oblik na Balkanu. Može se videti u Pirinskoj Makedoniji, u južnim delovima Srbije, Golo Brdo i druge regije u Istočnoj Albaniji, na severu Grčke, Turske, itd. Kuća sa tri nivoa je bila slična sa kućom sa prizemljem i spratom. Prizemlje je ispunjeno sa pomoćnim prostorijama (štala, podrum i trem), prvi nivo sa sobama, *kuća* i *pod čardakom* (*gezentija*), dok su na najvišem nivou bili sobe i čardak. Na zgra-

dama sa četiri nivoa, na najvišem nivou su sobe ili otvoreni čardak koji su omogućili bolji pogled na okolni prostor. U zavisnosti od otvorenosti ili zatvorenosti čardaka te kuće su tipološki klasifikovane u otvorene i zatvorene.

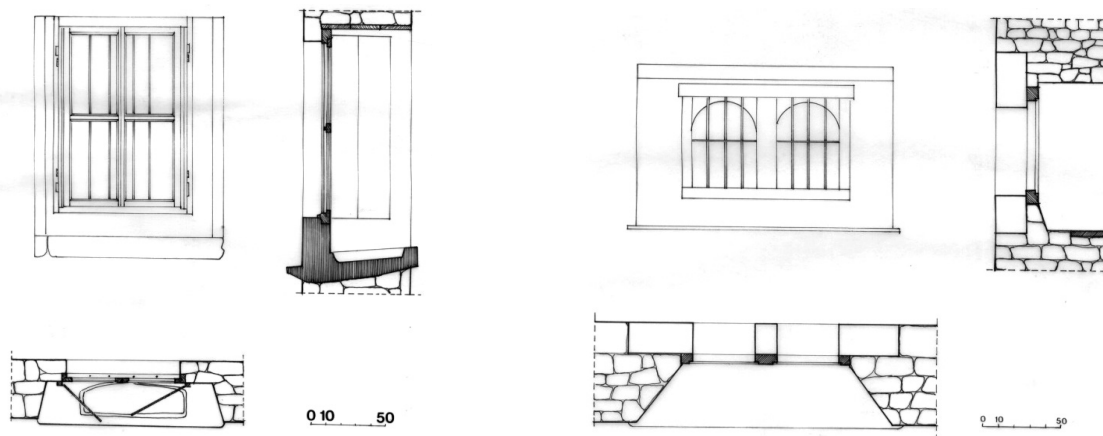
Zatvoreni tip stana je tzv *kuća – kula* (Reka, Debarški Drimkol), izgrađena u masivnom sistemu sa debelim kamenim zidovima u tri nivoa sa više prostorija – *kuća*. Ovo monumentalne objekte sa prizemljem i dva do tri nivoa su dominirali u seoskim naseljima. *Kuće – kule* zatvorenog tipa u Zapadnoj Makedoniji imala su sličnosti sa istim tipom konstrukcije koja je derivat od feudalne kule u Albaniji, Metohiji, Kosovo, Egejske Makedonije i Pirinske Makedonije. Način izgradnje i korišćeni sistem *kuće–kule* izgledaju kao kuća zatvorenog tipa u tri nivoa. Osim u oblastima Debarški Drimkol i Reke, *kuća – kula* za život se širi u veći deo Balkana i pokazuje dosta sličnosti. Na primer, *kuća – kula* u Bugarskoj pokazuje slične karakteristike, u izgradnji i enterijera, a *kuće – kule* u Albaniji pokazuju sličnosti u unutrašnjosti. Ove građevinske strukture iz Severne Grčke su slične u smislu konstrukcije i takođe možemo govoriti za sličnu unutrašnjost *Kuće–kule* u Metohiji ili zapadnoj Turskoj. U prizemlju vrlo često bio je trem gde su bili ambari, na spratu su uglavnom bile sobe, a na trećem i četvrtom nivou bilo je soba sa kaminom za kuvanje i čardak za dnevni boravak. Čardak bi mogao biti otvoren ili zatvoren u zavisnosti od porodičnih potreba i klimatskih uslova. Prostorni koncept, izgled i izgradnja sistema *kuće–kula* u seoskim naseljima bili su slični sa feudalnim kulama koje su izgrađene u centru gradova u Makedoniji (Kratovo, Kočani), sagrađena u masovnom sistemu sa kamenim zidovima u svim nivoima, osim najviši sprat gde je u jednom delu fasade bio korišćen bondruk.

Bratske kuće su zgrade sa više jedinica, u kojima živi više bratskih porodica. Oni su uglavnom podeljeni na dva brata i ponekad na tri (Donji Polog, Skopska Crna Gora), a retko se četiri ili pet u nizu (Donja Reka). U takvom tipu kuće ponekad su živeli čak sedam braće. Na taj način svaka bratska porodica je imala osnovnu

Slika 6. Izgled i presek spoljnih i unutrašnjih vrata, Brodec, zapadna Makedonija

Slika 7. Izgled i presek prozora, Reka, zapadna Makedonija

sobu sa ognjištem (*kuća*), gde su sva braća bila zajedno u jednoj građevinskoj jedinici. Bratske kuće su veoma složena prema organizaciji prostora, strukture i sa sličnom izgradnjom. Baza izgradnje može biti kuća sa prizemljem i nekoliko spratova, do kompleksnih kuća i *kuća – kula*. Sličane arhitektonske karakteristike objekata su imali bratske kuće u Bugarskoj, Grčkoj, severnoj Albaniji i Turskoj. Kompleksna kuća imala je više savršen prostor rešenja sa dvorištem, ograđeno sa visokim kamenim zidovima, za zadovoljavanje povećanih potreba porodice za bezbedno i udobno življenje. U dvorištu su bili ambari, korpe, štala, kokošarnik, itd. Čardak obično je povezivao sve sobe u jednoj jedinici. Kod zgrade sa tri nivoa, na drugom spratu obično postoji otvoren čardak ili sobe. Nosači su korišćeni na fasadi za oblikovanje urbanog ambijenta prema ulici. Ova vrsta često pokazuje slične karakteristike sa tipom bratskih kuća.

Ruralna arhitektura pokazuje neke međusobne karakteristike, između siromašnih i srednje klase, koji koriste gradske kuće na Balkanu u smislu prostornog rešenja, tretmana fasade, unutarnjeg prostora i čovekove proporcije u datom prostoru stana. Najizraženije su sličnost topoloških oblika prizemne kuće sa tremom, kuće sa prizemljem i sprata, načinu upotrebe masivnog sistema u prizemlju i bondruk na spratovima, posebno kod tipa *kuće – kula*. Od aktuelnih istraživanja narodnog graditeljstva na Balkanu, kulturne razmene između sela i grada koji su povezani sa migracijom selo-grad, usmerena su pre svega na predgrađa i gradskih periferija.

Prvi izgrađeni stanovi su organizovani prema obrascu njihovih tradicionalnih seoskih stanova. Tokom vremena te kuće su pretrpele transformaciju mnogih arhitektonskih i građevinskih elemenata, što je uticalo na srednju klasu koja koristi gradske kuće. Sa ovim su kuće u selu dobile od gradske novi kulturni model i u vreme kada su postale deo tradicionalne seoske arhitekture. Spoljno oblikovanje seoskog stana je najizraženije na ulaznim vratima, prozorima, ogradama, otvorima na krovu, dimnjaka, *sedlo* na čardaku, itd. Kapija prednje strane u prizemlju je za komunikaciju i za povezivanje sa spoljašnjim prostorom preko trema, sa unutrašnjim sadržajem kuće.

GRADITELJI

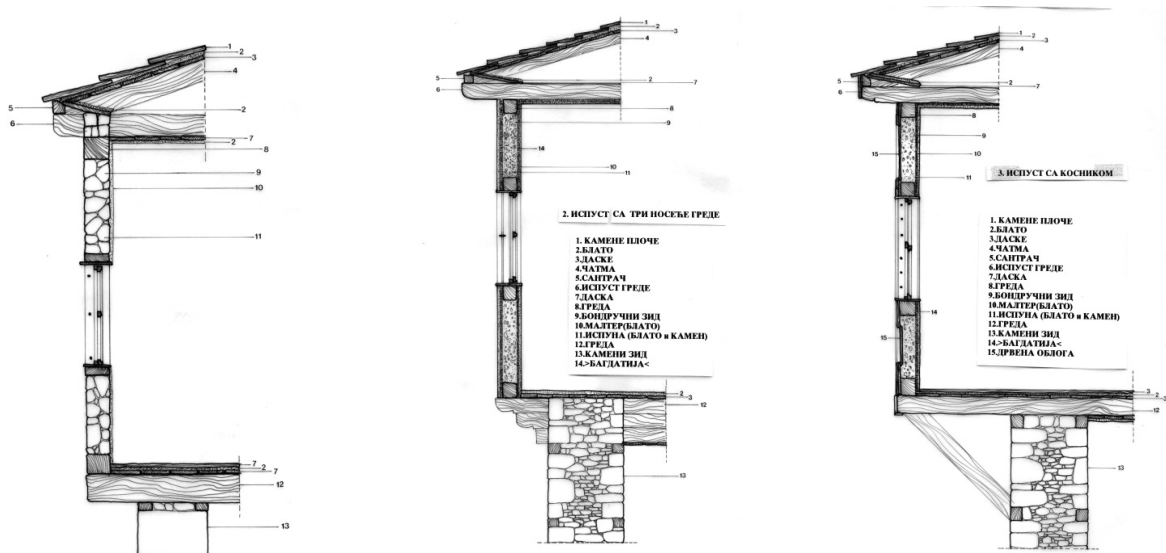
Važan trenutak za građevinsku aktivnost je sezonski rad u granicama etničke Makedonije i van granica u susednim zemljama i dalje. Na taj način su formirani arhitektonske i građevinske vrednosti, preko kretanja makedonskih građevinara uneti za izgradnju stanovanje.

Graditelji su razvili veliki broj običaja kada su počeli da idu na posao, a i kad su se vraćali. Uglavnom emigracija je postojala u Debar-Reka etnografski deo, posebno kod Mijaka gde je izgradnja bila dominantni posao za muškarce. Ovde je izgradnja podignuta na nivo etnološke vrednosti sa posebnim značenjem. Ovo, takođe dokazuje postojanje posebne komunikacije između graditelja koji su koristili tajni građevinski jezik za sporazumevanje, koji kao kulturni fenomen govori o vrednost zanata, kao poseban sistem tradicionalnih znanja, kod lica koja su imala prave predispozicije da postanu graditelji. Pojava tajnih jezika tokom izgradnje u nekim drugim etničkim regionima (Krivopalanečko/Kratovsko, Veleško, Maleševo, Pirin, itd.), potvrđuje da je građevinska aktivnost bila tradicionalna zanatska izuzetna vrednost, ne samo za lokalno stanovništvo i za popularnu kulturu Makedonaca, ali i za Balkana i van njegovih granica.

ZAKLJUČAK

Terminologija povezana sa svim aspektima stana: tokom izgradnje, korišćenje životnog i sakralnog prostora, na svoj način doprinosi njegovom etnološkom i kulturno antropološkom sadržaju. U tom kontekstu se može videti antropocentričnost makedonskog konstruktora koji je izgradio stan prema njegovim psiho-fizičkim karakteristikama i u skladu sa sopstvenim pogledom prema čoveku, životinjama, vegetativnim i astralnim svetom. Aspekt antropocentričnosti se manifestuje kroz terminologije pojedinih elemenata stanovanja kao i prema antropomorfizma mere. Tako, na primer, nosači koji simbolizuju stabilnost i sigurnost cele konstrukcije dobili su ime: stopalo (*tabani*) i ležaj nosača – *glavni nosač, volkan, vuk, toban*. Baza nosača iznad kamenog zida se zvao *pojas* (što znači pojas u Makedoniji). Najviša imaginarna granica stana je smatrana glava kuće. Njegovo

Slika 8. Konstruktivni detalj zida sa ispustom, Reka, Zapadna Makedonija

simbolično značenje ozvaničili su kroz termine: *Slеме* (Struski Drimkol), *venčanic* (Slaviste, Ovce Pole), *kule* (Nerezi, Struski Drimkol). Sa upotrebom antropomornih sistema kao osnovne jedinice mere i sa svojim deljenjem ili umnožavanjem manjih ili većih dimenzija sa kolena, prstiju, koraka, *boj*, oni su došli do ponavljanja od antropomorni dimenzija na drvenim nosačima, zidova, krovne konstrukcije ili na dekoraciju stubova, plafona, prozora, vrata, ograda, uvala ispoljavanja celog seoskog stana sa antropomornim strukturama.

Na kraju možemo zaključiti, da pored međusobnih uticaja u okviru Balkanskog poluostrva, su stvorene kulturne i antropološke vrednosti seoskih stanova gde makedonci odražavaju sopstveni etno – kulturni brend, koji se manifestuje kroz lokalne varijacije vrednosti određenoj etničkoj regiji ili etničkih grupa. Makedonska seoska kuća je zadržala svoju lokalnu izgradnju i oblik nezavisno od uticaja gradske kuće koja je u XIX i početkom XX veka prenosila uticaj iz Evropskih stilskih grupa u arhitekturi i građevinarstvu.

Pored karakterističnim vrstama kuća među kojima su dominirali: prizemne kuće, kuće sa katom, bratska kuća i *kula-kuće*, koje su razvijene u okviru određenih socijalnih i ekonomskih uslova i u određenom etnokulturnom kontekstu, posebno mjesto zauzima rad lokalnih graditelja i njihovih sećanja za arhitekturu i izgradnju. Takođe, treba uzeti u obzir kulturne i antropološki aspekt životnog prostora koja je stvoren u skladu sa običajima i verovanjima, poštovanja i značenja životnog prostora.

Makedonska seoska kuća može se definisati kao autentična vrednost, makedonski autohtoni rad u specifičnim kulturnim i istorijskim uslovima i socijalnoj strukturi makedonskog sela u XIX i početkom XX veka. U isto vreme makedonska seoska kuća pratimo kroz sve faze njenog tehničkog, socijalnog i duhovnog razvoja percep-

cije prostora, veštine zanatlija, ljudski topao ambijent enterijera i eksterijera, ekoloških i ergoloških vrednosti.

LITERATURA

- [1] Voljinec R. (1972) Selo Bituše , Godišen ZAGF, kn. 9 -10, Skopje, 117-134
- [2] Grabrijan D. (1986) Makedonska kuća ili preod od stara orientalska vo savremena evropska kuća, Misa, Skopje
- [3] Deroko A. (1964) Folklorna arhitektura u Jugoslaviji, Narodna arhitektura, 2, Beograd
- [4] Kojić B. (1949) Stara gradska i seoska arhitektura u Srbiji , Prosveta, Beograd
- [5] Kojić B. (1973) Seoska arhitektura i rurizam , Građevinska knjiga, Beograd
- [6] Ćornakov D. (1986) Tvoreštvo na mijačkite rezbari na Balkanot od krajot na 18 i 19 vek, Prilep
- [7] Krunic J. (1952) Oblici narodnih kuća Ohrida, Kičnice, Galičnika i Kruševa, kao karakteristične nijanse izraza narodne arhitekture Makedonije, Zbornik AF, Beograd, 1951-1952, 64-78
- [8] Namičev P. (2000) Narodnata arhitektura vo Rekan-skoto podračje od 19 i početokot na 20 vek, Muzej na Makedonija, Skopje.
- [9] Namičev P. (2009) Selskata kuća od 19 i početokot na 20 vek vo Makedonija, UZKN, Skopje
- [10] Svetieva A. (1992) Rezbari tavanici, dolapi i vrati vo Makedonija, Makedonski folklor, Skopje.
- [11] Tomovski K. (1996) Naselbi i narodna arhitektura, Etnologija na Makedoncite, MANU, Skopje, 81-118.
- [12] Tomovski K. (1963) Pokukninata vo starata selska kuća vo Makedonija , Godišen zbornik na Tehničkiot fakultet V, 5, Skopje, 33-47.
- [13] Tomovski S. (1960) Makedonska narodna arhitektura, Skopje